

Giriş

İnsanlar fitrat inancı üzerinde dünyaya gönderilirler. Bu inancı peygamberler tebliğ ederler. Peygamberlerin vefatlarından sonra zamanla bu inanç bozulabilir. Söz konusu inancın hatırlatılması, işlevinin yerine getirilmesi, Allah'a karşı sorumluluğun bilinmesi, insanların kendi aralarında ve diğer yaratılanlara karşı sorumluluklarının yapılması, dünya ve ahiretin kazanılması bu inancın yaşanmasıyla mümkündür. Bu görevi kendilerine verilen kitaplar vasıtasıyla peygamberler yapmaktadır. Son gönderilen kitap Kur'ân'dır. Kur'ân, daha önce gönderilen kitapların toplamı niteliğindedir. Bu bağlamda Kur'ân, daha önce gönderilen kitapların ve onlara inanan insanların yanlışlarını düzelterek peygamberlerinin getirdikleri fitrat inancına dönmelerinde yardımcı olur. İşte Kur'ân'da yer alan Ehl-i Kitap terimi, daha önce gönderilen peygamberlerin ümmetleri için kullanılan bir kavramdır. Yüce Yaratıcı Ehl-i Kitap terimi kapsamında onlara şu uyarıda bulunur. *"Doğrusu bu Kur'ân, İsrail oğullanna, hakkında ihtilâf ettikleri şeylerin pek çoğunu açıklamaktadır."*¹ Ayetin ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla Ehl-i Kitap mensupları birçok konuda yanılmaktadırlar. Bu araştırmada, Ehl-i Kitap terimi ve kapsamına giren konular hakkında Kur'ân esas alınarak bir değerlendirme yapılacaktır.

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE EHL-İ KİTAP (Ehlü'l-Kitap)

Remzi KAYA

Doç. Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

I. Lügat Olarak Tanımı

Ehl-i Kitap; ehl ve kitap kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir. Ehl, Arapça ehlen kelimesinden türer. Çoğulu "ehâlin", "ehlüne ve ehâli"² kelimeleridir. Yoldaş, aile, evlilik, akraba ve dost anlamlarına gelir. "Ehl" kelimesi anlam ve terkip itibarıyla zengin bir yapıyı oluşturur. Bunlardan en çok kullanılanı, "Ehl-i Kitap"³ "Ehl-i Zikr" , "Ehl-i İncil" ,"Ehle'l-Kurâ", "Ehl-i Beyt"⁴ terkipleridir. Ehl kelimesiyle aynı anlama gelen başka bir kelime ise, "âl"dır.⁵ Bunun örneğini, "Allahümme sallî alâ Muhammedin ve alâ âli-i Muhammed, alâ İbrâhîme ve alâ âli-i İbrâhîm."⁶ ifadelerinde görmekteyiz.⁷

¹ Neml 27/76.

² *Mu'cemu'l Arabi'l-Esâsî*, Heyet, Beyrut 1989, s. 117.

³ Kur'ân'da bu deyim "Ehle'l-Kitâb" şekliyle geçmektedir. Türkçe literatürde Ehl-i Kitap geçtiği için metinde o tercih edilmiştir.

⁴ Bk. Muhammed Fuâd, "Ehl" Md. s. 95-96.

⁵ İbn Manzûr, 11/30; Zebîdî, VII/216; Râgıb, s. 30; Tahânavî, *Keşâfu Istilâhâtü'l-Funûn*, İst, 1984; I/87.

⁶ Bk. Buhârî, Enbiyâ, 10; Tefsîr, Sure, 22/10; Müslim, Salât, 65-66.

⁷ Bk. Kaya, Remzi, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap ve İslâm*, Ankara 1994; s. 33-34.

Ehl-i Kitap teriminin ikinci kelimesi kitaptır. Kitap; lügat itibarıyla yazmak, yazılmış şey, gerekli şeyleri farz kılmak anlamlarına gelir.⁸ Kur'ân'da "kütibe" fiili ile farz manasında kullanılmıştır.⁹ Ayrıca mektup, sahife ve kader¹⁰ için kullanıldığı görülür. Terim olarak ciltli, ciltsiz bir araya getirilmiş, basılı veya kağıt parçalarının tümüne kitap ismi verilir.¹¹ İslâm literatüründe "kitap" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'i ifade eder. Ayrıca Kur'ân,¹² Furkân,¹³ Hüdâ,¹⁴ Mecîd,¹⁵ Mesânî, Ümmü'l-Kitâb, Kelâmullah, Hablullah¹⁶ anlamlarına ilâveten, Tevrat, İncil, Zebur, Suhuf anlamları için de kullanılır.¹⁷

İslâm'da çok geniş kitleleri muhatap alan, "Ehl" ve "Kitap" kelimelerinden türeyen Ehl-i Kitap terimi, Mekke döneminin sonları ile Medine döneminde inen ayetlerde olmak üzere otuz bir yerde zikredilir.¹⁸ Ehl-i Kitap (Ehlü'l-Kitâb) lügat olarak "İlâhî bir kitaba inananlar" anlamına gelir. Buna göre Müslümanlara da Ehl-i Kitap denilebilir. Ancak, Kur'ân dışındaki ilâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanların dışındaki daha önce gönderilen din sahipleri için kullanıldığı anlaşılır..

2. Terim Olarak Tanımı

Ehl-i Kitap; Kur'ân-ı Kerîm'e ait bir terim olup, kendilerine kitap verilmiş, Tevrat, Zebur, İncil gibi kitaplardan birine inananlara isim olarak kullanılır.¹⁹ Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlandırılmaksızın, ilâhî bir dine inanan, Tevrat, İncil, Zebur ve Hz. İbrahim'e verilen suhuf gibi bir kitaba inananlara Kitap Ehlî denilmektedir.²⁰ Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Kur'ân-ı Kerîm'deki bu terim, İslâm terminolojisinde Müslümanların dışındaki eski ilâhî dinlere mensup olanları ifade etmek için kullanılmıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinde Ehl-i Kitap zikredilince Yahudi ve Hıristiyan dinlerine mensup olanlar anlaşılırken, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde konuya yaklaşıldığında dünyada, benzer nitelikleri taşıyan din sahiplerinin olduğu gözlenmektedir. Buna göre, inançlarında ilâhî dinlerin izlerini taşıyan fakat birçok konuda temel hasletlerden uzaklaşan kitap sahiplerine, Ehl-i Kitap dememiz mümkündür.²¹ Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap terimine ilâveten, Medine döneminde

⁸ İbn Manzûr, *İ/698; Râğib, Müfredât*, s. 423.

⁹ Bakara, 2/183; 216; Nisâ, 4/77; Mâide, 5/45.

¹⁰ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, *İ/698-699; Zebîdî, İ/444; Râğib*, s. 423.

¹¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ank. 1983, s. 718-719.

¹² Bk. Bakara, 2/2; Hüd, 11/1; Sâd, 38/29.

¹³ Bk. Furkân, 25/1; Bakara, 2/53; İbn Manzûr, *X/302*.

¹⁴ Bk. Bakara, 2/97.

¹⁵ Bk. Burûc, 85/21.

¹⁶ Geniş bilgi için bk. Râzî, *Tefsir*, *II/14-17*.

¹⁷ Farklı anlamlar için bk. Bakara, 2/177; Âl-i İmrân, 3/3, 7, 119; Zebîdî, *II/331-332*.

¹⁸ Bk. Muhammed Fuâd, s. 95-96.

¹⁹ Stephan, Ronard And Nady, *Ahl al Kitap*, Ceal Amsterdam 1959, s. 27.

²⁰ Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmîyyîn*, Bağdat 1988, s. 11.

²¹ Farklı tanımlar için bk. G. Vajda, *Encyclopaedia Of Islam*, "Ahl al-Kitap" Md., Leiden, *İ/264-265; Encyclopaedia Judaica*, "Ahl al-Kitap" Md., S. 468.

nazil olan iki ayette "Ehl-i Zikr"²² terimi zikredilmiş, bununla Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olan, Yahudi ve Hıristiyan bilginleri kastedilmiştir. Yüce Allah, bu ayetlerle insandan peygamber olamayacağını iddia eden Müşriklere²³ cevap olarak, bilmiyorsanız, "Ehl-i Zikr"e sorunuz ifadesini kullanmıştır.²⁴ Bu terim mana itibarıyla Ehl-i Kitap'ı ifade etmektedir.²⁵ Nitekim, Tevrat'ın diğer bir ismi "zikr"dir.²⁶ Adı geçen terimin, İslâm'dan önce veya İslâm'ın ilk dönemlerinde "Ehl-i Kitap" yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁷ Diğer taraftan, İslâmî kaynaklarda "Ehl-i Kitap" terimi yerine, Zimmî ve Gayr-i Müslim terimlerinin kullanıldığı gözlenir.²⁸ İslâmî literatürde kitâbî kelimesi Ehl-i Kitap için kullanılmıştır. Kur'ân'da Yahudiler için "Yahûd", Hıristiyanlar için "Nasârâ" kelimeleri kullanılmakta,²⁹ özel olarak Hıristiyanları ifade etmek için "Ehl-i İncil" terkihi yer almaktadır.³⁰

Ehl-i Kitap terimi, yukarıda işaret edilenlerden ibaret değildir. "Kendilerine kitap verilenler..."³¹, "Kendilerine kitap verdiklerimiz..."³², "Kendilerine kitaptan bir pay verilenler..."³³ söz konusu terimle aynı anlamı taşır. Kendilerine ilim verilenler sözleriyle de Ehl-i Kitap âlimlerinin kastedildiği anlaşılır.³⁴

3. Ehl-i Kitap'ın Nitelikleri

Kur'ân'ın, Ehl-i Kitap terimiyle muhatap aldığı din mensuplarında bazı özellikler bulunur. Söz konusu nitelikleri taşıyanlar kitap ehli kabul edilme durumundadır. Yüce Allah, Ehl-i Kitap terimiyle daha önce gönderilen din mensuplarının içinde buldukları duruma açıklık getirmekte, inandıkları peygamberlerin tebliğ ettiği gerçekleri hatırlatmakta, yanlışları düzelterek, onları şirk koşanlardan ayırmaktadır. Yaratıcı'nın işaret ettiği konular ilâhî dinlerin temelini oluşturur. Tespitlerimize göre, ilâhî dinlerin temeli olan Allah, peygamber, ahiret ve kitap inançlarını asılları itibarıyla koruyamamış olmaları gerekmektedir.

Yüce Allah'ın ve Hz. Peygamber'in, Ehl-i Kitap kabul ettiği Yahudi ve Hıristiyanlarda söz konusu yanlışlıklar bulunmaktadır.³⁵ Bu inançlar Peygamberlerinin tebliğ ettiklerinden farklıdır. Yahudilerin Yaratıcı'ya cimri demeleri,³⁶ Uzeyr hak-

²² Bk. Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7.

²³ Bk. Furkân, 25/7, 20.

²⁴ Bk. Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7; İsrâ, 17/107; Hacc, 22/54; Kasas, 28/80.

²⁵ Bk. Taberî, *Tefsir*, XIX/108-109; Zemahşerî, *Keşşâf*, II/441.

²⁶ Bk. Enbiyâ, 21/105.

²⁷ Bk. G. Vajda, *Encyclopaedia Of İslâm*, "Ahl al-Kitap", I/346; Farklı nakiller için bk. Zemahşerî, *Tefsir*, III/180; Râzî, *Tefsir*, XX/36.

²⁸ Bk. Muhammed Fârûk, *Nizâmü'l Hükm fi'l İslâm*, Beyrut 1988, s. 197.

²⁹ Bk. Muhammed Fuâd, "Yahud" ve "nasara" md.

³⁰ Bk. Mâide, 5/47.

³¹ Bk. Bakara, 2/101, 144, 145, Âl-i İmrân, 3/19, 20, 100, 186.

³² Bk. Bakara, 2/121, 146.

³³ Bk. Âl-i İmrân, 3/23, Nisâ, 4/44.

³⁴ Bk. Taberî, *Cemî'u'l-Beyân*, XV/120; XXII/120.

³⁵ Bakara 2/62.

³⁶ Âl-i İmrân, 3/181; Bk. Kurtubî, *Tefsir*, IV/294.

kındaki söyledikleri,³⁷ din adamlarına verilen özel statü,³⁸ Hıristiyanların teslis inancı³⁹ ve ruhban sınıfının oluşmuş olması⁴⁰ bunlardan bazılarıdır. Böyle olmasına rağmen Müşriklerden farklı olarak gözle görünen bir puta tapmazlar. Onlardan ayrıldıkları önemli özellikler bulunur. Öte yandan, Yahudi ve Hıristiyanların peygamber inancı konusundaki yanlışları,⁴¹ kitaplarındaki yanlışlıklar⁴² ve cennete kendilerinin gireceği hakkındaki iddiaları ilâhî vahye uymasa da⁴³ kitaplı kabul edilirler. Bu durum, aynı nitelikleri taşıyan din sahiplerini Ehl-i Kitap kapsamına almamızı mümkün kılar.

4. Ehl-i Kitap'ın Kapsamı

Ehl-i Kitap teriminin kapsamını belirleyebilmek için ilâhî kitapların kimlere verildiğini tespit etmek gerekir. Kur'ân- Kerîm'de bazı peygamberlere kitap, bazılarına da Zebur ve suhuf verildiği ifade edilir. Bu arada Nuh ve İbrahim soyuna peygamberlik ve kitap,⁴⁴ Musa ve İsa'ya kitap, Davud'a Zebur, İbrahim ve Musa'ya suhuf verildiği,⁴⁵ Yahya için kitabı al,⁴⁶ ayrıca hadis kaynaklarında da Âdem, Şit ve İdris'e sahifeler verildiği zikredilir.⁴⁷ Diğer taraftan, Kur'ân'da "önceki sahifeler"⁴⁸, "öncekilerin sahifeleri"⁴⁹ ifadeleri de yer almakta bu ikincisiyle Hint kutsal kitaplarının kastedilmiş olabileceği, zira bu kitaplardan Puranalar'ın kelime anlamının "öncekilerin kitapları" olduğu belirtilmektedir.⁵⁰ Öte yandan, "Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve Yakup oğullanna indirilenlere, Musa ve İsa'ya verilenlere, rableri tarafından peygamberlere verilenlere iman ettik."⁵¹ mealindeki ayetler de birçok peygambere vahiy verildiğini hatırlatır. Kur'ân'da yalnız bunlardan bir kısmı hakkında bilgi mevcuttur. Tevrat gerek Hz. Musa'nın, gerekse ondan sonra gelen peygamberlerin Yahudilere tebliğ edip onunla hüküm verdikleri ilâhî bir kitaptır.⁵² Hz. Davud'a verilen kitap münâcâtlardan ibaret olup dinî hükümleri ihtiva etmez. Hz. İsa'ya "içinde hidayet ve nur bulunan"⁵³ ve inananların kendisiyle amel etmeleri istenen⁵⁴ İncil verilmiştir. Böylece Kur'ân'a göre, Kur'ân'ın dışında Allah tarafından indirilmiş, hükümleriyle amel edilmesi istenen iki

³⁷ Tevbe, 9/30.

³⁸ Tevbe, 9/31.

³⁹ Tevbe, 9/30 krş. Mâide, 5/18.

⁴⁰ Hadîd, 57/27.

⁴¹ Bk. Bakara, 2/87; Âl-i İmrân, 3/21; 112; 181; 183.

⁴² Nisâ, 4/46; Krş. Mâide, 5/13.

⁴³ Bk. Bakara, 2/80-81; 113.

⁴⁴ Nisâ, 4/54; Hadîd, 57/26.

⁴⁵ Bk. Muhammed Fuâd, *el-Mu'cem*, "kitap", "Zebur", "suhuf" md.

⁴⁶ Meryem, 19/12.

⁴⁷ Muttakî, *el-Hindî*, XVII/133.

⁴⁸ Âlâ 87/18

⁴⁹ Şuarâ, 26/196.

⁵⁰ Hamîdullah, *Le Saint Coran*, s. 375.

⁵¹ Bakara, 2/136; Âl-i İmrân, 3/84.

⁵² Bk. Mâide 5/44.

⁵³ Mâide, 5/46.

⁵⁴ Mâide, 5/47.

kitap (Tevrat ve İncil) vardır. Kur'ân'da Ehl-i Kitap terimiyle de bu kitapların muhatapları olan Yahudi ve Hıristiyanlar ifade edildiği akla gelir. "Ehl-i Kitap" terki-binin geçtiği ayetleri "*Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi*"⁵⁵ mealindeki ayeti göz önünde bulundurarak tefsir eden ilk müfessirler arasında bununla, Yahudi ve Hıristiyanların kastedildiği şeklinde yorum yapanlar olmuştur.⁵⁶ En'âm Suresi'ndeki ayetten hareketle, Hanbelî mezhebi sadece Yahudi ve Hıristiyanları Ehl-i Kitap saymıştır. Hanefîler ise ilâhî bir dine inanan Tevrat, Zebur, İncil ve suhuf gibi vahyedilmiş bir kitabı bulunan ve ona inananları Ehl-i Kitap kabul etmişlerdir.⁵⁷ İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Ehl-i Kitap'ın sadece Yahudi ve Hıristiyanları ihtiva ettiği kanaati de değişmiştir. Bunun temel sebeplerinden biri Kur'ân'da Yahudi ve Hıristiyanların dışında Sâbiî ve Mecûsî gibi din sahiplerinden haber verilmesi ve bu dinlerin inandıkları kutsal kitaplarının olması ve kitaplarında vahiy izlerine rastlanması, diğeri de Müslümanlar açısından siyasî, iktisâdî ve sosyal alanlarda onların Müslüman olmaları için esnek davranılmayı gerektirmesidir.

5. Kur'ân'da İşaret Edilen Dinler

Kur'ân'da son hak din olan İslâm'ın dışında Hanîflik, Yahudilik, Hıristiyanlık, Sâbiîlik, Mecûsîlik ve Müşriklikten bahsedilmektedir. Hanîf kelimesi İslâm'ın eş anlamlısı şeklinde ve Hz. İbrahim'le ilgili olarak zikredilir. Sâbiîlik ve Mecûsîlik ise ismen zikredilmekte, inanç esaslarını ve peygamberleri açık olarak ifade edilmekte, ellerindeki kitaplarında vahiy izleri olmakla birlikte ilâhî bir kitaba sahip oldukları net olarak belirtilmemektedir. Öte yandan, İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde dünyada birçok din bulunmasına rağmen, Kur'ân-ı Kerîm bunların çoğunu zikretmez. Zira Kur'ân Araçlarının tanıdıkları Hicaz yöresinde bulunanları konu edinir.

6. Sâbiîlik

Kur'ân-ı Kerîm'de ismen zikredilen dinlerden Sâbiîlik hakkında ayet ve hadislerde bilgi yoktur. İlk dönem İslâm kaynaklarında Yahudilik ve Hıristiyanlığın bir mezhebi olarak değerlendirilmiştir. Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedirler. Ayrıca Harranlı putperestler halife Me'mûn kendileriyle görüştükten sonra Sâbiî adını almışlar ve kitap ehli kabul edilmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi bazı fakihlerin Ehl-i Kitap saymadıkları Sâbiîler ise, Sâbiî adını taşıyıp, inandıkları bir kitabı bulunmayan yıldızlara tapan putperestlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Sâbiîlerle ilgili üç ayet bulunur.⁵⁸ Bu ayetlerde inançları, Peygamber ve kitapları hakkında bilgi verilmez. Onlar hakkındaki bilgileri dinler tarihi ve tefsir

⁵⁵ En'âm, 6/156

⁵⁶ Mücâhid, I/186; Taberî, Tefsîr, VIII/69; İbn Kesîr, Tefsîru'l- Kur'ân, II/44.

⁵⁷ Abdülkerim Zeydan, s. 11-12.

⁵⁸ Bk. Bakara, 2/62; 5/69; Hacc, 22/17.

kaynaklarından öğrenmekteyiz. Söz konusu kaynaklarda, Allah'ın varlığına inandıkları,⁵⁹ O'na dua ettikleri,⁶⁰ O'nu noksan sıfatlardan tenzih ettiklerine yer verilir.⁶¹

Sâbiîlerin peygamberleriyle ilgi olarak, Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Şit, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yahya ve Hz. Davud'un isimleri zikredilir.⁶² Bu yönüyle Müslümanlara benzemektedirler. Kur'ân'da onların müstakil olarak zikredilmesi, ayrı bir dine sahip olduklarını düşündürmektedir. Tarihçi Mes'ûdî (ö. 346/957), Sâbiîlerin farklı mezheplerine işaret ederken,⁶³ Cevâd Ali onları Hanîf dinine mensup kişiler olarak görür.⁶⁴ İbn Kesîr de tefsirinde Sâbiîlerin bütün peygamberlere inandıklarını nakleder.⁶⁵ Yukarıda verdiğimiz bilgilere ilâveten, Hz. Âdem ve Hz. Yahya'ya verilen kitaplara inandıkları ve yaşayışlarını ona göre tanzim ettikleri ileri sürülür.⁶⁶ Sâbiîler, Harran ve Mandain olarak ikiye ayrılırlar. Bu din sahipleri arasında yıldızlara kutsiyet verenler olduğu gibi, Yahudi ve Hıristiyanların sahip oldukları nitelikleri taşıyanlar da bulunur. Irak ve Hindistan'da bulunan Mandain Sâbiîlerine Ehl-i Kitap muamelesi yapıldığı, Harranlıların ise, Ehl-i Kitap'ın şartlarını taşımadıkları için bu terimin dışında değerlendirildiği rivayet edilir.⁶⁷ Zamanımızda, Irak ve Hindistan'da az sayıda olan Sâbiîlerin, Allah, peygamber, kitap ve ahiret konularında inançlarının olduğu, bu durumda olanların kitap ehli kapsamına girdiklerini söylememiz mümkündür.

7. Mecûsîlik

Mecûsîler Kur'ân'da bir yerde ismen zikredilir, bir yerde de sembollerine işaret edilir.⁶⁸ Fakat inançlarıyla ilgili bilgi verilmez. İslâm âlimlerinin bazılarına göre onlar Ekl-i Kitap değildir. Bununla birlikte, tefsir kaynaklarında ve dinler tarihi kitaplarında konuyla ilgili geniş bilgi bulunur. Mecûsîler her şeyi yaratan anlamında,⁶⁹ "Ahura Mazda" isminde bir tanrıya inanırlar.⁷⁰ Buna nur tanrısı ismi verilir. İkinci tanrıları "Angre Mainyu" (Ehriman)'dır.⁷¹ Karanlık tanrısıdır. Peygamberleri Zerdüş'tü,⁷² kitapları "Zend Avesta"dır.⁷³ Ahiret inancı da bulunan Mecûsîlerin, sırat köprüsüne "Cinvat" ismi verilmekte, kötüler yerin dibine, iyilerin cennete gide-

⁵⁹ Bk. es-Seyyid Abdümezzâk, *es-Sâbietü Kadîmen ve Hadîsen*, s. 28; bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsir*, 60ab; Taberî, *Tefsir*, I/320; Zemahşerî, *Keşşâf*, I/595.

⁶⁰ Bk. Zeynüddin Ömer İbnü'l-Verdî, *Tetümmetü'l Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut 1970; I/113.

⁶¹ Bk. *Encyclopedia Britanica*, XIX/855; MEB. *İslâm Ansiklopedisi*, Ank. X/9.

⁶² Bk. Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, I/498; İbn Kesîr, *Tefsir*, I/149; Elmalılı, III/1768; Mahmud Şerif, s. 142.

⁶³ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, I/223.

⁶⁴ Cevâd Ali, *Târîhu'l-Arab*, VI/702-703.

⁶⁵ Bk. İbn Kesîr, I/149.

⁶⁶ Bk. Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sâbiîler*, s. 111-112.

⁶⁷ Bk. İzzet Derveze, *et-Tefsîr ve'l Hadîs*, VII/85.

⁶⁸ Bk. Hacc, 22/17.

⁶⁹ Bk. Mahmut Şerif, s. 83.

⁷⁰ Bk. Smart, *The Religious Experience Of Mankind*, s. 305.

⁷¹ Bk. Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 101; Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 67.

⁷² Salweyn Gurney Champion And Dorothy, *Short Wath Readings From World Religions*, s. 332.

⁷³ Bk. Mes'ûdî, I/229-230.

ceğine inanılmaktadır.⁷⁴ Râzî (ö. 606/1209) Mecûsîlerin âlimlerini Ehl-i Kitap olarak değerlendirirken, halkı aynı terime dahil etmez.⁷⁵ Cassâs (ö. 370/980) ise, farklı düşünür.⁷⁶ Hz. Peygamber'in; "Mecûsîlere Ehl-i Kitap muamelesi yapınız" dediği rivayet edilmektedir.⁷⁷ Ancak kestiklerinin yenmesi ve hanımlarıyla evlilik yasaklanmıştır.⁷⁸ Hz. Ali, Mecûsîleri Ehl-i Kitap kabul eder. Fakat şirkleri sebebiyle kestiklerinin yenmesi, evlilikte iffete önem vermedikleri için hanımlarıyla evliliğe cevaz vermez.⁷⁹ İmam Şâfiî Hz. Ali'den gelen nakle dayanarak onları Ehl-i Kitap kabul etmektedir.⁸⁰ Şehristânî de onların durumunu şüpheli olarak değerlendirir.⁸¹ Yukarıda verilen bilgiler ve Ehl-i Kitap'ın nitelikleri açısından konuya baktığımızda onları siyasi açıdan Ehl-i Kitap kabul etmemiz mümkündür. Dolayısıyla onlar cizye ve vergi hususunda Ehl-i Kitap kabul edilmekte, besmele çekmedikleri için kestiklerinin yenmesi ve İslâm'ın istediği aile mefhumu olmadığı için hanımlarıyla evlilik yasak edilmektedir.

8. Eski Dinlerin Durumu

Kur'ân-ı Kerîm ateizme ve politeizme şiddetle karşı çıktığı halde, nüzulü sırasında dünya üzerinde mevcut olan dinlere temas etmemiştir.⁸² Bununla birlikte, Kur'ân'da yer alan bazı ifadelerin Budizm'e ve Hinduizm'e işaret ettiğine dair rivayetler bulunur. Buna göre, Kur'ân'da adı geçen Zülkifl'in kapilavestulu yani Buda'yı, Tîn Suresi'ndeki "Tîn" kelimesinin, Buda'nın altında nirvanaya ulaştığı incir ağacını, "Zübürül-evvelîn" terkininin de, Hint kutsal kitaplarından puranalara bir telmih olduğu ifade edilmektedir.⁸³ Konuyla ilgili Nisâ Suresi 163-164. ayetlerini yorumlayan İzzet Derveze, Hindistan'daki dinleri ve kitapları hakkında bilgi vermektedir.⁸⁴ Öte yandan, İslâm'ın o beldelere ulaşması, Hindistan'da bulunan dinlerin, Ehl-i Kitap'ın niteliklerini taşıması sebebiyle, Müslümanlar tarafından kitaplı kabul edilerek, hanımlarıyla evlenilmiş ve karşılıklı iyi ilişkiler neticesinde İslâm'ın tanınmasına yardımcı olunmuştur.⁸⁵ Ebü'l-feth Ekber (1555/1609), Hindu ve Müslümanları birbirine kaynaştırarak, Hint ve Müslüman âlimlerinin münazara yapmalarını sağlamış, İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunmuş, Racput kabilesinden Hintli bir kadınla evlendiği için onlardan cizyeyi kaldırmış, yaptığı savaşların netice-

⁷⁴ Bk. Gurney Selwyn, s. 333; Tümer, Günay, *Biruniye Göre Dinler ve İslâm Dini*, s. 78.

⁷⁵ Bk. Râzî, *Tefsir*, XXXII/40; Bk. VII/227.

⁷⁶ Bk. Cassâs, Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III/327.

⁷⁷ *Muvatta'*, I/278. Hamîdullah, *Vesâik*, s. 150.

⁷⁸ Bk. Hamîdullah, *Vesâik*, s. 150.

⁷⁹ Bk. Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 140-141.

⁸⁰ Şâfiî, *Üm*, IV/158.

⁸¹ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, II/13.

⁸² Oysa İslâm'ın geldiği zaman dünya üzerindeki dinler için bk. Gurney Selwyn, *Readings From Word Religions*, P. 332-333.

⁸³ Hamîdullah, *Le Saint Coran*, s. 329, 377, 597.

⁸⁴ Derveze, *et-Tefsîr ve'l-Hadîs*, XI/46. (Dipnot)

⁸⁵ Bk: Ebulfazl İzzetî, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, Çev. Cahit Koytak, İst. 1984. s. 282 ve 361; Arnold, T. W., *İntişan İslâm Tanhi*, Çev. Hasan Gündüzler, Ank. 1982, s. 269.

sinde esirlere köle statüsü uygulamamıştır.⁸⁶ Söz konusu yerlerde bulunan din sahipleri, Ehl-i Kitap'ın niteliklerini taşımaları durumunda, benzer uygulamaların yapılmasında bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır.

9. Kur'ân'ın Ehl-i Kitap'ı Muhatap Alışı

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde Ehl-i Kitap terimiyle Yahudi ve Hıristiyanların muhatap alınması, bu iki din mensubunun birtakım eksiklik ve yanlışlıklarının yanında Allah, peygamber, ahiret ve kitap inançlarının bulunması, yani ilâhî kaynağa dayanmaları ve Kur'ân'ın o dönemde muhatabı olan insanlarca söz konusu dinlerin bilinmesi sebebiyle olduğu anlaşılır. Nitekim bu din sahipleri Hicaz bölgesinde önemli bir etkinliğe sahip olarak Müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı. Kur'ân'ın muhtelif ayetlerinde İslâm dışı din mensupları arasında Ehl-i Kitap'a önemli bir yer vermekte, onların farklılık ve üstünlüklerini belirtmekte, özellikle Hıristiyanlarla diyalog kurulmasını önermekte, ancak temel iman esasları, ayrıca Müslümanlarla olan ilişkilerindeki eksiklik ve yanlışlıkları da vurgulamaktadır. Ehl-i Kitap terkinin geçtiği ayetlerde onların arasında övgüye lâyık insanların olduğu belirtilmekle birlikte,⁸⁷ kâfirlerin de bulunduğunu,⁸⁸ bu sonuncuların Allah'ın ayetlerini inkâr ettikleri,⁸⁹ hakkı batıla karıştırdıkları,⁹⁰ emanete riayet etmedikleri,⁹¹ kendilerine verilen kutsal kitabı tahrif ettikleri,⁹² peygamberini öldürdükleri,⁹³ Müslümanları küfre döndürmek istemeleri,⁹⁴ Tevrat ve İncil'deki hükümleri gereği gibi uygulamadıkları⁹⁵ belirtilmektedir. Kur'ân Ehl-i Kitap'ı Allah'a kulluğa çağırmakta,⁹⁶ onlarla mücadelede itidal tavsiye etmektedir.⁹⁷

10. Kur'ân'ın Şahit ve Gözetici Olması

Yüce Allah Kur'ân'da, Kitap Ehl-i ne verilenleri hatırlatarak, doğruları yanlışlardan ayırt edecek çözüm yolları önermektedir. Buna göre çözüm kaynağı Kur'ân'dır. Onda Hz. Musa ve Hz. İsa'ya verilenlere işaret edilir. "Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onların üzerinde şahit ve gözetici olarak bu kitabı gerçeğe indirdik."⁹⁸ Peygamberlerin arasının kesildiği bir dönemde "Bize müjdecî ve

⁸⁶ Sarkar, Jakdish Narayan, *Hindu-Muslim Relations In Bengal, Hindistan Tarihi*, T.T.K., Ankara, 1946-1960, II/78-80.

⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/75, 113, 115, 119.

⁸⁸ Bakara, 2/105; Beyyine, 98/6.

⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/70, 98.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/71

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/75

⁹² Âl-i İmrân, 3/78

⁹³ Âl-i İmrân, 3/112; Nisâ, 4/155.

⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/67, 72, 99.

⁹⁵ Mâide 5/68.

⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/64.

⁹⁷ Ankebût, 29/46.

⁹⁸ Mâide, 5/48..

uyancı gelmedi.”⁹⁹ denilmemesi için son Peygamber gönderilmiş bunu da “Ey Kitap Ehlil! Kitaptan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıklayan, çoğundan da vazgeçen Peygamberim gelmiştir. Doğrusu size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir.”¹⁰⁰ şeklinde açıklamıştır. Buradan, İslâm'ın amacının Ehl-i Kitap'ın yanıldığı, gizlediği, ihtilâfa düştüğü veya inkâr ettiği konularda doğruları bildirmek ve peygamberlerin getirdiği gerçeklere inanmaya davet etmek olduğu anlaşılır. Nitekim Kur'ân'da “Şüphesiz bu Kur'ân, İsrail oğullarının ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatmaktadır.”¹⁰¹ denilir. Kur'ân bu açıklamaları daha ziyade dinin ana konuları olan ulûhiyyet, nübüvvet, ahiret, ve ilâhî kitaplar hakkında yapmaktadır.

11. Karşılıklı İlişkiler

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde Ehl-i Kitap teriminin yanında Yahûd ve Benî İsrâîl kelimeleriyle Yahudilerden, Nasârâ kelimesiyle de Hıristiyanlardan geniş olarak bahsedilmiş, bunların çeşitli konulardaki inanç ve telâkkileri, hayat tarzları, tutum ve davranışları hakkında bilgiler verilmiş, değerlendirmeler yapılmış ve hükümler konulmuştur. Kur'ân'da Müslümanların Ehl-i Kitapla olan ilişkileri için şu talimat verilir.

*“İçlerinden zulmedenleri bir yana, Ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.”*¹⁰² Hz. Peygamber'in hazırladığı ilk anayasa barış esası üzerine kurulmuş, burada Müslümanlarla birlikte Yahudilerin dinleri, canları ve malları garanti altına alınmıştır.¹⁰³ Yüce Allah ilişkileri dostluk, yardımlaşma, sulh, hoşgörü ve müsamaha üzerine kurulmasını ister. İslâm karşılıklı hoşgörü ve menfaate dayalı Müslüman Ehl-i Kitap ilişkilerini teşvik ederken, karşılıklı hakları garanti altına alacak prensiplere vurgu yapmaktadır.¹⁰⁴ Nitekim, Hz. Peygamber Medine'de Ehl-i Kitap'la bir anlaşma yaparak bir güvenlik ortamı sağlamış ve temel hakları koruma altına almıştır.

Karşılıklı ilişkilerin temel prensipleri, Mümtehine Suresi 8 ve 9. ayetlerde ifade edilmektedir. Bunlara ilâveten, Enfâl Suresi 60. ayette Müslümanların, Gayr-i Müslimlerin sahip oldukları her türlü imkâna sahip olması istenmektedir. Böylelikle, maddî ve manevî açıdan yapılması gerekenler belirtilmiş olur. İslâm karşılıklı ilişkilerde üç önemli noktaya işaret eder.

a) Sırların Korunması.

Gayr-i Müslimlere İslâm'ın güzel hasletlerinin tanıtılması için maddî ve manevî alanda diyalog kurulması gerekmektedir. İlimde, teknikte ve insanlığın faydasına olan konularda karşılıklı ilişki içine girilmesi, onlarla ilişkilerin güzel bir şekilde yürütülmesi İslâm'ın emridir. Bununla birlikte, Müslim ve Gayr-i Müslimler

⁹⁹ Mâide, 5/19.

¹⁰⁰ Bk. Mâide, 5/15.

¹⁰¹ Bk. Neml, 27/76.

¹⁰² Ankebût, 29/46.

¹⁰³ Bk. Hamîdullah, *el-Vesâ'iku's-siyâsiyye*, s. 61; İbn Kesîr, *es-Sîre*, s. 320-323.

¹⁰⁴ Bk. Mâide, 5/11; 57.

farklı topluluklardır. Müslümanlar onların hidayet ve mutluluğunu istemekte, onlar arasındaki bazı kişilerin benzer yaklaşım içinde olamayacakları ifade edilmektedir. Bunun sebebinin Yüce Allah şöyle açıklar. "De ki: 'Ey kitap ehli, sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden öncekilere inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz...'"¹⁰⁵ Gayr-i Müslimlerin farklı mezhep ve düşüncede oldukları bilinmektedir. Onların her biriyle karşılıklı iyi ilişki kurulmalı fakat tedbir elden bırakılmamalıdır.¹⁰⁶

Âl-i İmrân Suresi 118. ayette ifade edilen "Bitâneh" kelimesi sırdaş, candan dost anlamlarında olup,¹⁰⁷ gizli sırların dostuna açıklanması anlamına gelir.¹⁰⁸ Buna göre asıl dostluk Allah rızası için birbirini sevenler arasında olur. Bunun dışında kalan dostluklar maddî menfaate dayanır. Menfaat bittiğinde dostluk da bitebilir. İslâm Ehl-i Kitap içinde bulunan mutedil insanlara işaret ederek,¹⁰⁹ geceleri ibadet eden, peygamberlerinin getirdiği gerçeklere inananları övmektedir.¹¹⁰

b) Örf ve Âdetlere Bağlılık

İnsanların yaşantılarına inançları ve örfleri etkili olur. Gayr-i Müslimlerin yaşantıları kendi kültürlerine göredir. İslâm'ın yasak ettiği birçok konu onlara yasak değildir. Olumlu ve olumsuz yönleri olabilir. İslâm faydalı yönlerini kabul etmektedir.

Yüce Allah yarattığı insanlara, bazı temel haklar vermiştir. Dinini, neslini, canını ve malını koruması gibi. Bu temel hakların korunması, haramlardan sakınılması ve helâllerin yapılmasıyla mümkündür. Ehl-i Kitap inancında içki mubah kabul edilir. Kur'ân'da ise haramdır. Hıristiyanlara göre domuz eti yemek caizdir. Yahudilik ve İslâm'da yasaktır. İslâm temel hasletlerin korunmasını emreder. Bunların korunması zararlı şeylerden sakınarak, kültürün ve örfün korunmasıyla mümkündür. İslâm farklı kültürleri dostluğun harcı olarak görür. Hz. Peygamber, örf ve âdetlere sahip çıkılmasını önerir.¹¹¹ Ehl-i Kitap'tan yaratılanların faydasına olacak konularda müşterek hareket etmek teşvik edilmekte, zararına olacak hususlarda sakınılması istenmektedir.¹¹²

c) Güçlü Olmak

Enfâl Suresi 60. ayette Müslümanlara önemli bir uyarıda bulunulur. Ayette can, mal, iffet vatan ve dinin korunması için maddî ve manevî alanda güçlü olunması istenir. Söz konusu ayete göre Gayr-i Müslimler hangi imkânlarla sahipse Müslümanların da aynı güce sahip olmaları tavsiye edilir. İslâm'ın ilk dönemlerinde söz konusu ayetin gereği yerine getirilmiş, bunun neticesinde kendilerinden sayıca çok güçlü olanlar Müslümanlara saldırmaktan çekinmişlerdir. Allah'ın emri

¹⁰⁵ Mâide, 5/59.

¹⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/118. Krş. Âl-i İmrân, 3/28; Nisâ, 4/144.

¹⁰⁷ Bk. İbn Manzûr, XIII/55.

¹⁰⁸ Bk. Taberî, *Tefsîr*, IV/61-64; Râzî, *Tefsîr*, VIII/210.

¹⁰⁹ Bk. Mâide, 5/82.

¹¹⁰ Bk. Âl-i İmrân, 3/113-114.

¹¹¹ Bk. Buhârî, *Enbiyâ*, 50; Müslim, *Libâs*, 80.

¹¹² Bk. Mâide, 5/2.

yerine getirilirse, Yaraticı gerekli yardımı yapmakta, aksi durumda sünnetullah gereği çalışan ve kuvvetli olan başarıya ulaşmaktadır.

12. Ortak Noktalar

İslâm, Ehl-i Kitap'ın yanlış inançlarını düzeltip, tevhid inancına dayalı ortak bir ilkede birleşmeye çağırır.¹¹³ Yahudiler Hz. İbrahim'in Yahudi, Hıristiyanlar da Hıristiyan olduğunu ileri sürerler. Kur'ân-ı Kerîm ise Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hıristiyan olmadığını belirtip, Hanîf ve Müslüman olduğunu belirtir.¹¹⁴ İslâm dini, Ehl-i Kitap'ın kendi peygamberlerinin getirdiği kitaplara inanmaları halinde, Kur'ân'a da inanmalarının gerekli olduğu ifade etmektedir.¹¹⁵ Bu durum, Georges Vajda'nın birçok konudaki benzerlikten hareketle¹¹⁶ Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'den alınmış olduğu şeklindeki sözlerinin aksine bütün peygamberlere verilen kitapların aynı kaynaktan geldiğini gösterir. *"Ey Kitap Ehl-i Kitaptan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıklayan, çoğundan da vazgeçen peygamberiniz gelmiştir. Doğrusu size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir."*¹¹⁷ mealindeki ayet Kur'ân'ın öncekileri, önceki kitapların da Kur'ân'ı tasdik ettiğini gösterir. Buna göre ortak noktalar iman esasları, Ehl-i Kitap'ın kendilerine yasak ettikleri yiyeceklerin dışındaki haramlar ve temel hakları oluşturan şer'î hükümlerdir.¹¹⁸ Yüce Allah kendilerine kitap verilenleri tevhid inancı ve üç dinin üzerinde ittifak ettiği Hz. İbrahim'in dini üzerinde birleşmelerini önerir. Bunun kabul edilmesi durumunda diğer yanlışlıkların ortadan kalkacağı anlaşılmaktadır.

13. Gayr-i Müslimlere Verilen Haklar

Hz. Peygamber'in Medine'deki ilk anayasanın 25. maddesinde "Benî Avf Yahudileri Mü'minlerle birlikte bir ümmettir. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir. Buna gerek mevlâları gerekse bizzat kendileri dahildir."¹¹⁹ Yine aynı metnin 26-33 maddelerinde Ehl-i Kitap'a mensup vatandaşların Müslümanlarla aynı haklara sahip oldukları, 16. madde de onlara haksızlık yapılamayacağı belirtilir. Kitap ehliyle ilk zimmet akdi Necdî Hıristiyanlarıyla yapılmış ve bu anlaşmada Müslümanların sahip oldukları bütün haklar onlara verilmişti.¹²⁰ Bunlara ilâveten, Hz. Peygamber ve halifelerin Gayr-i Müslimlerle yaptığı karşılıklı anlaşmalarda Allah'ın bütün insanlara tanıdığı temel haklar garanti altına alınmıştı.¹²¹ Kur'ân ve sünnette Ehl-i Kitap'a verilen hakları şu şekilde netleştirmek mümkündür.

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/64.

¹¹⁴ Âl-i İmrân, 3/65-67.

¹¹⁵ Bk. Kasas, 28/52-53.

¹¹⁶ bk. G. Vajda, *Encyclopaedia Of Islâm*, "Ahl al-Kitap" Md., Leiden, I/264-265.

¹¹⁷ Bk. Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/15.

¹¹⁸ Bk. En'âm 6/151-153.

¹¹⁹ Muhammed Hamîdullah, *Vesâik*, s. 59.

¹²⁰ Hamîdullah, *Vesâik*, s. 180-181.

¹²¹ Bk. Ebû Yûsuf, s. 77, 154; Hamîdullah, *Vesâik*, s. 180-181.

a) Hayat Hakkı

Kur'ân-ı Kerîm'e göre en değerli varlık insandır. Haklı gerekçe olmadan bir insanın yaşama hakkı elinden alınamaz. Burada inanç ikinci plânda değerlendirilir. Yaratılış itibarıyla bütün insanlar, dini, nefsi, akli, canı ve malını koruma hakkına sahiptir. İslâm'ın diğerlerinden farkı, her canlının koruma altına alınmış olmasıdır. Konuyla ilgili Kur'ân'da birçok ayet bulunur. Bunlar arasında Tevrat ve Kur'ân'da emredilen hüküm Kitap Ehli için önemli bir uyarı niteliğindedir. "...İsrail oğullanna verdiğimiz emirler arasında 'kim bir kimseyi, bir kimseye veya yer yüzünde bozgunculuğa karşılık olmaksızın öldürürse bütün insanları öldürmüş olur'..."¹²² İslâm hukukçuları da konuyla ilgili; "İslâm'da asıl olan insanların hür olmasıdır. Mubah kılıcı sebep olmadan kan dökmek haramdır"¹²³ prensibini geliştirmişlerdir.

b) İnanç Hürriyeti

İslâm, hiçbir inanç sahibine, inanç ve düşüncesinden dolayı baskı yapılmasına izin vermez. Düşünce önündeki engelleri kaldırır ve hür karar vermelerine zemin hazırlar. "Dinde zorlama yoktur. Artık doğruluk sapıklıktan ayrılmış bellidir."¹²⁴ "De ki Kur'ân, Rabbinizden gelen bir haktır. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin."¹²⁵ "Rabbiniz dileyeydi yeryüzünde bulunanların hepsi muhakkak iman ederdi. Böyle iken sen mi insanları Müslüman olmaları için zorlayacaksın."¹²⁶ Hz. Peygamber'in yaptığı anlaşmalar ve halifelerin uygulamaları, inanç hürriyetine verilen önemi ortaya koymaktadır.¹²⁷ Hz. Peygamber'in Hayber'in fethinde ele geçirilen Tevrat nüshalarını Yahudilere vermesi,¹²⁸ Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethinden sonra orada yaşayan Hıristiyanlara canlarını, mallarını, kilise ve hac gibi mensuplarınca değer verilen şeyleri emniyete alması, istedikleri gibi ibadet etme hakkını vermesi, İslâm'ın diğer dinlere yaklaşımını ortaya koymaktadır.¹²⁹ Yine Kur'ân, Gayr-i Müslimlere dil, din ve örflerini koruma haklarını vermekle kalmamış, kendi aralarındaki ihtilâfları, kitaplarına göre çözme hakkı vermiştir.¹³⁰ İslâm hukukçuları da Mâide Suresi 43-45 ve 50. ayetlerini delil göstererek, her din sahibinin, kendi dinine göre yaşama hakkının olduğu kanaatine varmışlardır.¹³¹

c) Adaletle Muamele

İslâm'da yargı önünde din farkı aranmaz. Adalet herkes için geçerlidir. Ehl-i Kitap isterse Kur'ân'ın emirlerini, dilerlerse kendi kitaplarını tercih edebilirler. Konuyla ilgili Yüce Allah şöyle buyurur. "Eğer sana gelirse aralarında hükmet

¹²² Mâide, 5/32. Diğer ayetler için bk. Müddessir, 74/38; Hûd, 11/118; İsrâ, 17/70.

¹²³ Bk. Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Milletler Arası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, İst. 1982, s. 29.

¹²⁴ Bakara, 2/256.

¹²⁵ Kehf, 18/29.

¹²⁶ Yûnus, 11/99. Krş. Kâfirûn 109/6; Câsiye, 45/21-22.

¹²⁷ Bk. Hamîdullah, *Introduction To The Islam*, s. 235.

¹²⁸ Çalışkan, İbrahim, a. g. e., s. 63.

¹²⁹ Bk. Şiblî, Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İst. 1965, II/209, 217.

¹³⁰ Bk. Mâide, 5/43-45. Hamîdullah, "İslâm'da Devletler Hukuku", ter. A. K. Şener, *İsl. İlimler Der.* Ank. 1977, s. 111 ve 294.

¹³¹ Bk. Hamîdullah, "İslâm'da Devletler Hukuku", s. 295.

yahut onlardan yüz çevir... Eğer hükmedersen aralarında adaletle karar ver. Allah adil olanları sever.”¹³² Hz. Peygamber'de; “Bilmiş olunuz ki; her kim bir zimmiye zulmeder yahut taşıyamayacağı bir yük yüklerse, hakkını gasp eder veya elinden zorla alırsa ben kıyamet gününde o kimsenin hasmimim.”¹³³ buyurur. İslâm, inancına bakılmaksızın kimseye zarar verilmesine razı olmaz.¹³⁴ Hükümler bütün yaratılanlar için geçerlidir. Yüce Allah'ın gönderdiği peygamberlerin müşterek dini olan İslâm, hiçbir canlıya haksızlık yapılmasına razı olmaz. Tarihî bir vesika olarak zikredildiğine göre, Ömer b. Abdülazîz döneminde Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî (ö. 96/715) harp kurallarına uymayarak Semerkant'ı alır. Durumun kendisine bildirilmesi üzerine, halife şehrin geri verilmesini emreder. Bu duruma şaşırarak Semerkant halkı, şikâyetlerinden vazgeçerek Müslümanların adaleti karşısındaki tutumları sebebiyle İslâm'ı kabul ederler.¹³⁵ İslâm'ın büyük kitlelere ulaşması adaleti ve inanç hüriyetine getirdiği yenilikler sayesinde olmuştur. İnsanların yaratılıştan sahip oldukları evrensel değerlere gerekli değeri vermeyen bir dinin, huzuru ve barışı sağlaması mümkün görülmez.

d) Anlaşmalara Bağlılık

İslâm dini, Müslim ve Gayr-i Müslim arasında temel hakları garanti altına aldıktan sonra Müslümanların, yaptıkları anlaşmalara riayet etmesini istemektedir. “Ey iman edenler! Anlaşmalannızı yerine getirin.”¹³⁶ “İpliğini sağlam büktükten sonra bozan hanım gibi olmayın. Bir topluluk diğer topluluktan çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat aracı eder misiniz? Her halde Allah bununla sizi imtihan etmektedir.”¹³⁷ Kur'ân'da yer alan adalet kavramı, bütün insanlar için geçerlidir. Benzer hükümler eski ilâhî kitaplarda da bulunması gerekir. Kim anlaşmalara uymaz veya adil davranmaz ise, hangi din sahibi olursa olsun, Allah ve peygamberlerin emrini yerine getirmemiş olur. Durum böyle olmakla birlikte Ehl-i Kitap din adamlarından bazılarının durumu farklı olabilmektedir. Papa IV. Nicholas (687-692/ 1288/1292)'un, “Haksızlık günahdır, fakat Müslümanlara verilen sözlere bağlılık daha büyük günahdır.”¹³⁸ demiş olmasını, İncil'den uzaklaşma olarak değerlendirmek mümkündür.

14. Müslümanların Sahip olduğu Haklar

Müslim Gayr-i Müslim ilişkilerinde Müslümanlar bazı konularda onlardan ayrılır. Bunların başında, Kitap ehlinin hatalarından dolayı Allah'ın haram kıldığı bazı nimetler ve Ehl-i Kitap hanımlarıyla evlilik Müslümanlara caiz kılınmıştır.

a) Allah'ın Ehl-i Kitap'a Haram Kıldıkları

¹³² Mâide, 5/42. Krş. Nisâ, 4/48.

¹³³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* s. 135; Hamîdullah, *Introduction To The Islam*, no: 423.

¹³⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/212.

¹³⁵ Bk. Vehbe Zuhayrî, *Âsârü'l-Harb fî'l-Fikhi'l-İslâmî*, Şam 1981, s. 145-146.

¹³⁶ Mâide, 5/1.

¹³⁷ Nahl, 16/92. Krş. Nahl, 16/91; 94; İsrâ, 17/34.

¹³⁸ Hamîdullah, “İslâm'da Devletler Hukuku”, Çev. A. Şener, s. 288.

Allah'ın gönderdiği ilâhî dinlerin temel felsefesi iyilik ve karşılıklı dayanışmadır.¹³⁹ İsmi ne olursa olsun, Allah'ın kullarından istediği, iyi ve hayırlı işlerde yardımlaşmaları ve dayanışmalarıdır.¹⁴⁰ Hak vasfını taşıyan dinlerden birinde, iyi ve temiz olanların, diğerinde yasak kabul edilmesi mümkün değildir. Aksi durum, Yüce Yaratıcı'nın adalet sıfatına uymaz. Allah'ın gönderdiği dinlerin tamamında kulların zararına olan gıdalar haram edilir. Yüce Allah bu durumu şu ayetlerinde haber verir:

*"Yahudi olanlara da bundan önce sana anlattıklarımızı haram kılmıştık."¹⁴¹
"...Biz onlara zulmetmedik fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı."¹⁴² Söz konusu ayetten hareketle, Allah'ın haram kabul ettiği gıdalar, Müslim ve Gayr-i Müslim farkı gözetilmeksizin bütün insanlara zararlıdır. Bu yasaklara Ehl-i Kitap için bazı ilâveler yapılmıştır. Hiç şüphesiz bunların birtakım sebepleri vardır. Bu durumu yine Kur'ân'dan öğrenmekteyiz.*

"Yahudilerin yaptığı zulümden, çok kimseleri Allah yolundan çevirmelerinden dolayı, kendilerine helâl kıldığımız temiz yiyecekler haram kılındı... Yasaklanmasına rağmen faiz almalarından, haksız yere insanların mallarını yemelerinden dolayı (böyle yaptık) içlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık."¹⁴³

"Yahudilere bütün tımsaklı hayvanları haram ettik. Sığır ve koyunun da yağlarını onlara haram kıldık."¹⁴⁴

Yukarıda ifade edilen ayetlerdeki yasaklar Yahudiler için geçerlidir. Hz. İsa ile birlikte mubah hale dönüştürülmüştür.¹⁴⁵ Bazı gıdaların Yahudilere yasak edilmesi kendi hatalarından dolayıdır. Yoksa bütün insanlara haram kılınmış değildir. Allah, kendisine iman eden ve inancının gereğini yerine getirenlere (imtihan gereği hariç) azap etmeyeceğini belirtir.¹⁴⁶ Kullarına verilen nimetin durumu da böyledir. Ehl-i Kitap'a haram edilmiş sebebi olarak; a) Zulüm, b) Allah yolundan insanları çevirme, c) Faizi helâl görmeleri, d) Haksız yere insanların mallarını yemeleri gösterilir. Zulüm ifade edilirken, İsrail oğullarının kendi peygamberlerine ve diğer insanlara karşı tutumları ifade edilir. Zira onlar; Hz. Musa'yı dinlememişler,¹⁴⁷ peygamberlerinden bazılarını öldürmüşler,¹⁴⁸ Hz. İsa'yı ilâh seviyesine yükseltmişler¹⁴⁹ ve yaptıklarından dolayı da kendi peygamberlerinden beddua almışlardı.¹⁵⁰

b) Ehl-i Kitap'ın Yiyeceği

¹³⁹ Bk. Hucurât, 49/13.

¹⁴⁰ Bk. Mâide, 5/2.

¹⁴¹ Bk. Nahl 16/115

¹⁴² Bk. Nahl, 16/118.

¹⁴³ Bk. Nisâ, 4/160-161.

¹⁴⁴ Bk. En'âm, 6/146.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/50

¹⁴⁶ Bk. Nisâ, 4/147.

¹⁴⁷ Bk. Mâide, 5/20-26; Arâf, 7/138-140.

¹⁴⁸ Bk. Mâide, 5/70-71; İsrâ, 17/4; Âl-i İmrân, 3/21-22, 54-55, 112, 181, 183.

¹⁴⁹ Bk. Mâide, 5/70-71, 116-118.

¹⁵⁰ Bk. Mâide, 5/78.

Hız. Peygamber'in gönderiliş sebepleri arasında, insanlara güzel şeyleri helâl, zararlı şeyleri yasak etmesi ve zorlukların kaldırılması bulunur.¹⁵¹ Dolayısıyla onun tebliğ ettiği dinde emir ve nehiyeler kulların yararına olacak şekilde son şeklini almıştır.¹⁵² Bu kolaylıklardan biri, Ehl-i Kitap'ın kestiklerinin helâl kılınmasıdır. "Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği, size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir..."¹⁵³

İslâm âlimleri arasında Kitap Ehli'nin Allah'ın ismini anarak kestikleri hayvanlar ve temiz yiyeceklerin helâl olduğuna dair ittifak bulunur.¹⁵⁴ Buraya alınan âyetin ibaresinde "ütü'l-kitâb" teriminin kullanılmış olması, Ehl-i Kitap'ın Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlandırılmadığını hatırlatır. Diğer taraftan, ayette yer alan taam kelimesine üç anlam verilir. 1) Ehl-i Kitap'ın kestikleri. 2) Ayetten kastedilen ekme, meyve ve kesilmesini gerektirmeyen yiyeceklerdir. 3) Ehl-i Kitap'ın bütün yiyecekleridir. Burada tercih edilen birinci görüştür.¹⁵⁵ Öte yandan, Mecûsîlerin kestiği hayvanlar helâl kapsamında değerlendirilmez.¹⁵⁶ Sâbiî'lerin kestikleriyle ilgili yasaklayıcı bilgilerin olmayışı, onların kesimde besmele çektiklerini akla getirmektedir.¹⁵⁷ Bununla birlikte, Irak ve Hindistan'da az sayıda bulunan din sahiplerinin kesimi incelenerek, onların yiyecekleriyle ilgili karar verilmesi uygun olur.

Hız. Peygamber dönemindeki ile zamanımızdaki Ehl-i Kitap'ın kestiği aynı mıdır? sorusuna şu cevabın verilmesi mümkündür. Günümüzde teknikten büyük ölçüde faydalanılır. Gayr-i Müslimler arasında kesimden önce elektrikle şok metodu uygulandığı bilinir. Bu usulle, önce hayvan bayıltılıp, sonra kesilir. Böyle kesilen hayvanın etinin yenmesi için hayvanın ölmemiş olması, kesildikten sonra kanının süratli bir şekilde akması ve Allah'ın isminin anılması gerekir.¹⁵⁸ İslâm'ın istediği bu şartlar mevcutsa, söz konusu etler yenilmekte, aksi halde şüpheli karşılanmaktadır.¹⁵⁹

c) Hanımlarıyla Evlilik

Yüce Allah, Kitap Ehli kadınlardan hür, iffetli ve gizli dost hayatı yaşamamış olanlarla evliliğe izin verir.¹⁶⁰ İslâm âlimleri de zaruret halinde Kitap Ehli hanımlarıyla evliliğe karşı çıkmamışlardır. Yalnız böyle bir evlilikte, iffetli olması ve evli olmaması gerekir. Ayette yer alan "Muhsanât" kelimesi, hür, iffetli ve haramlardan kaçınan kadın olarak izah edilir.¹⁶¹

SÜİFD / 19

¹⁵¹ Bk. Arâf, 7/157.

¹⁵² Bk. Bakara, 2/172-173; Mâide, 5/3-5.

¹⁵³ Mâide, 5/5.

¹⁵⁴ Bk. İbn Mâce, Zebâih, no: 3173; Taberî, *Tefsir*, VI/101-102; Râzî, *Tefsir*, XI/146; İbn Kesîr, III/36; Âlûsî, VI/651; Derveze, *Tefsiru'l-Hadîs*, XI/36.

¹⁵⁵ Bk. Taberî, *Tefsir*, VI/101-102; İbn Kesîr, III/36; Âlûsî, VI/651.

¹⁵⁶ Hamîdullah, *Vesâik*, s. 5-152. No, 61.

¹⁵⁷ Bk. Taberî, *Tefsir*, VI/101-102; İbn Kesîr, III/36; Âlûsî, VI/651.

¹⁵⁸ Bakara, 2/172.

¹⁵⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Yalar, Mehmet, *Gayr-i Müslim Bir Ülkede Yaşayan Müslümanların Fikhî Problemleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa 1992; s. 90-92.

¹⁶⁰ Bk. Mâide, 5/5.

¹⁶¹ Bk. İbn Manzûr, XIII/120; Râzî, *Tefsir*, XII/147.

Mâide Suresi 5. ayette Ehl-i Kitap hanımlarla evliliğe izin verilirken, Müslüman hanımların, Gayr-i Müslim erkeklerle evliliği uygun bulunmaz.¹⁶² İslâm'ın vermiş olduğu bu ruhsat, Müslüman Ehl-i Kitap ilişkilerini, dostluk ve hoşgörü üzerine kurulması içindir. Bu durum, bir emir değil ruhsattır. Bu uygulamanın tarihî seyir içinde faydalı ve zararlı neticesi olmuş olabilir. Hint hanımlarını Ehl-i Kitap sayarak onlarla yapılan evlilik, İslâm'ın oralara yayılmasına vesile olduğu rivayet edilir.¹⁶³ Zaman zaman tehlikeli sonuçların çıktığı da bilinmektedir. İslâm'ın üzerinde durduğu evlilikte esas olan Müslüman bir erkeğin Müslüman hanımla evlenmesidir. Bununla birlikte, İslâm'ın yayılmasına yardımcı olacağı veya karşılıklı ilişkilerde Müslümanların faydasına olabileceği düşüncesinden hareketle böyle bir evliliğe ruhsat verildiği anlaşılır. Kur'ân-ı Kerîm kitaplı hanımlarla yapılacak evliliğe cevaz verirken, Hz. Peygamber, "muhsanât" şartlarını taşımayan Mecûsî hanımlarla evliliği uygun bulmamıştır.¹⁶⁴

15. Ehl-i Kitap-Şirk İlişkisi

Müşrik, ortak koşma anlamına gelen, şerike fiilinden türemiştir. Terim olarak, Allah'a şirik koşarak sayısız ilâhlara inanan,¹⁶⁵ Müslüman, Yahudi, Hıristiyan, Sâbiî ve Mecûsî olmayan,¹⁶⁶ puta tapanlara verilen bir isimdir.¹⁶⁷

Ehl-i Kitap'ın Müşrik olup olmadığı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte,¹⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de Müşrik ve Ehl-i Kitap'ın farklı oldukları gözlenir. Müşrikler Allah'a inanırlar. Bir tehlike anında Allah'a dua ettiklerini¹⁶⁹ ve her şeyin sahibi olduğunu bilirler.¹⁷⁰ Putları Allah'a ulaşmak için bir aracı kabul ederler.¹⁷¹ Bununla birlikte Ehl-i Kitap'tan farklı olarak ahiret, peygamber ve kitap inançları yoktur.¹⁷² Benzer yanlışlıklar Ehl-i Kitap'ta da vardır. Allah'a çocuk isnat etmeleri, Hz. İsa ve Uzeyr'in statüsü, Allah hakkında söylenenler bunlardan bazılarıdır.¹⁷³ Fakat İslâm bunlara daha mutedil yaklaşmaktadır. Başta Hz. Peygamber olmak üzere, dört halife ve mezhep imamları, Ehl-i Kitap ve Müşrikleri farklı değerlendirmişlerdir.¹⁷⁴ Yüce Allah, Bakara Suresi 221 ayette Müşrike hanımlarla evliliği yasaklarken, Mâide Suresi 5. ayette namuslu Ehl-i Kitap hanımlarıyla evliliğe izin verir. Bakara Suresi 105, Âl-i İmrân Suresi 86, Mâide 82 ve Beyyine 1 ve 6. ayetleri Ehl-i Kitap

¹⁶² Bk. Mümtehine, 60/10

¹⁶³ Bk. Ebu'l-Fazl İzzetî, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev. Cahit Kaytak, İst. 1984, s. 282.

¹⁶⁴ Bk. Hamîdullah, *Vesâik*, s. 152, No. 61; Kesânî, II/271.

¹⁶⁵ Elmalılı, II/770.

¹⁶⁶ Bk. Hacc, 22/17.

¹⁶⁷ Bk. *Külliyyât*, s. 216.

¹⁶⁸ Bk. Elmalılı, II/770-771.

¹⁶⁹ Bk. İsrâ, 17/67; Ankebût, 29/65.

¹⁷⁰ Bk. Mü'minûn, 23/88.

¹⁷¹ Bk. Zümer, 39/3.

¹⁷² Bk. Bakara, 2/264; Râ'd, 13/5.

¹⁷³ Bk. Bakara, 2/216; Yûnus, 10/68; En'âm, 6/100; Nahl, 16/57; Tevbe, 9/30-31.

¹⁷⁴ Bk. Sâbûnî, *Revâihu'l-Beyân Tefsîru Âyâtü'l-Ahkâm*, (I-II), Şam 1977, II/288.

ve Müşrik kapsamına giren insanların, inanç ve statü açısından farklı olduklarını göstermektedir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap olarak ifade edilen din mensuplarında, önemli temel noktalardan uzaklaşmış olmakla birlikte Allah tarafından gönderildiğine inanılan ve ilâhî vahiy izleri taşıyan kitapları bulunan, Allah, peygamber ve ahiret inancına sahip olan din sahiplerine verilen bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Âdem'den itibaren tevhid inancını koruyanlara Müslüman ismi verilmekte, bu bağlamda Müslümanlar ve Hanîf dinine mensup olanlar söz konusu terimin dışında kalmaktadır. Buna göre Ehl-i Kitap, İslâm'ın dışında, daha önce gönderilen peygamberlerin ümmetlerinden, Ehl-i Kitap'ın niteliklerini taşıyan inanç sahiplerine denilmektedir. Kur'ân'da ifade edilen Müşrik, Ehl-i Kitap ve Müslümanlar farklı din sahipleridir. Her din sahibinin statüsü de farklı farklıdır. İslâm, Hz. Muhammed'den önce gönderilen bütün peygamberlerin ve kitaplarının tasdik edilmesini emredererek Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların Hanîf dininde toplanmasını önermektedir.

KUR'AN-I KERİM'E GÖRE EHL-İ KİTAP

PEOPLE OF THE BOOK IN THE QUR'AN

Doç.Dr. Remzi KAYA

Ahl al-Kitap, (The People of the Book) is the name of the Jews, Christians, Sabeans and Magians in the Qur'an. This term, in the Qur'an and the resultant of Muslim terminology, denotes the Jews and the Christians, repositories of the earlier revealed books, al-Tawrat (The Torah) al-Zabur (The Psalms) and al-Injil (The Gospel) The use of this term was later extended to the Sabeans both the genuine Sabeans, mentioned in the Qur'ân alongside the Jews and the Christians (Mamdeans), and the spurious Sabeans (Harran) to the Zoroastrians (Madjus) and in India. In this article, position of Ahl al-Kitap, their relations with the Muslims and the Qur'anic approach to them will be studied.

SÜİFD / 19

47

أهل الكتاب في القرآن الكريم

أهل الكتاب تعبير قرآني، يقصد به أهل الأديان السماوية ماعدا المسلمين. وإلى جانب اليهود والنصارى والمجوس والصابئة فمن الممكن دخول الأديان الأخرى التي فيها شيء من آثار الدين السماوي ومبادئ أهل الكتاب. ومن المعروف أن أهل الكتاب في العصور الأولى كانوا من اليهود والنصارى، وأما في السنوات المتطاولة توسعت دائرة أهل الكتاب. يناقش هذا المقال موقف الإسلام من أهل الكتاب، وموقف أهل الكتاب من المسلمين، وعلاقتهم مع المسلمين.

